

УДК 130.2+165.242.2

Т. М. Пригода – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки

Інший?: деякі думки без приводу

Роботу виконано на кафедрі культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук ВНУ ім. Лесі Українки

Образ Іншого у культурі. Інший як альтернатива, як контркультура, як опозиція, як конфронтація. Як тиша, як мовчання, як відсутність. Як чужий. Як анонім. Як псевдонім. Як “я”. Як слід. Як нездійснене і невимовне. Як неймовірне і непізнаване.

Ключові слова: інший, альтернатива, людина, культура, відсутність, “я”, дезантропологізація.

Пригода Т. М. Другой?: некоторые мысли без повода. Образ Другого в культурі. Другой как альтернатива, как контркультура, как оппозиция, как конфронтация. Как тишина, как молчание, как отсутствие. Как чужой. Как аноним. Как псевдоним. Как “я”. Как след. Как несвершившееся и неизречимое. Как невероятное и непознаваемое.

Ключевые слова: другой, альтернатива, человек, культура, отсутствие, “я”, дезантропологизация.

Prygoda T. M. The Other?: Some Thoughts without Any Occasion. The image of the Other in culture. The Other as an alternative, as counter-culture, as an opposition and confrontation. As silence, as dumbness, as absence. As alien. As anonym. As nickname. As “I”. As track. As unrealizable and inexpressible. As incredible and incognizable.

Key words: other, alternative, human being, culture, absence, “I”, disanthropologization.

Постановка наукової проблеми та її значимість. У сучасній культурній реальності, що, на перший погляд, нібито настільки передбачувана, пережита, умовна, символічно-знакова, постійно і безупинно визрівають *а-*, *контр-*, *альтер-*, *поза-*, *псевдо-*, *пост-*, *нео-*культурні сенси. Більше того, вони претендують не на другорядні, супутні, маргінальні явища та тенденції, а є безпосередньою повноцінною дійсністю. Іншість постає як одна із визначальних екзистенційних та методологічних засад культурної дійсності і теоретичної рефлексії. Причому варто зазначити, що проблема здебільшого артикулюється не у вимірі самоідентифікації індивіда, “я”–інший, “я”–“ти”, тобто стосунком до визнаного, цілого, субстанційного “я”. Іншість презентована в культурі як така.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання іншості, нетотожності, відмінності, відсутності, несвідомого, пригніченого певною мірою поставали у багатьох модерних студіях, дискурсах, мисленнях. *Альтерність* позиціонується як специфічна методологічна установка (З. Фрейд, М. Гайдеггер, М. Бубер, Е. Левінас, Ж. Дельоз, Ж. Деріда, М. Фуко, ін.), котра дозволяє виявити власне *інші* (не-, пост-класичні) характеристики і тенденції реальності. У схематизованій моделі “картини світу” проблема іншості, по суті, не поставала у центрі парадигмальних, концептуальних теоретичних рефлексій. Разом з тим, іншість завжди присутня у безпосередньому просторі культурних та історичних процесів.

...Культура як осмислена безпосередня дійсність і як теоретичний дискурс виявляється замкнутою системою узагальнених, визнаних, повторюваних сенсів і законів. Вона, безумовно, центрується навколо мета- і мегацінностей, розвивається, прогресує у певному темпоритмі та певному напрямку. Культурна категорія приходиться до свого повного найвищого узагальнення, втрачаючи особливість, неповторність, стає інертною та автоматичною. Решта, що поза межами цих визначених і загальноприйнятих координат, майже не має шансу бути почутим, побаченим, названим, прийнятим. Однак світ набагато складніший і непередбачуваніший, аніж наші уявлення про нього... Модерна культурологія намагається відповідним способом відобразити багатоманітність, незавершеність і потенційність культурних процесів і явищ. Вона прагне витворити цілісний образ антропологічно-культурної метаморфози, яка була б такою ж мінливою, динамічною і непостійною, як саме життя. Наскільки це можливо і наскільки здатні наявні культурологічні методи, поняття і концептуальні структури втілити ці “благі наміри” – інше питання...

...Культура постає як цивілізаційний діагноз, “штучна доля” (Ж. Бодрійяр) людини, людства, якої неможливо уникнути, оминати, позбавитися. Повна осмисленість (осмислювання, ритуальне надання смислу, не завжди адекватного, достовірного та істинного) усіх процесів, нарративізація, олітературювання історії, природи, культури, людини та усіх її почуттів призводить до втрати перспективи і непередбачуваності на різних рівнях, від глобальних до особистісних. *Все культурне...* Зростає і накопичується *байдужість* у культурі, до культури, культури... (Хрестоматійний платонівський ерос послідовно і методологічно втрачає свої сили і перестає бути рушієм становлення. Прагматична індиферентність займає почесне місце серед численних життєвих практик, стратегій, технологій тощо, обґрунтованих беззаперечними аргументами комфортної доцільності, психологічної прозорості, перспективними програмами. Для Іншого, просто-напросто, не заброньовано місце, хіба що своєрідна кунст-камера з екзотичними цінностями та нереалізованими орієнтирами).

По суті, уся культура, історія, мистецтво, релігія, філософія – інше, до іншого, про інше. Людське життя – *Інше та інше...* У культур-теоретичному дискурсі Іншим може виявитися сама *культура* (як інша до природи), *мистецтво* (як особлива естетична реальність), власне будь-який культурний *текст* із закодованими смислами, символами, знаками. Інший у контексті культури, і в часовому, і в просторовому вимірі, набуває рис Неможливого, неймовірного. Реальність Іншого – не-, над-, сюр-, ір-, квазі-, іно-реальна, потойбічна. Інший – *ідеал*, але у найнедосягненнішому бутті.

...Хоча з іншого все починається. Простір *ще-не-іншого* і *вже-не-тотожного* є благодатним початком. Нової дійсності, нового переживання, нового шляху... Від цілого, цілісного, повного, абсолютного «відшарувався» простір *ще-не-іншого*. Своєрідний “хаосмос” (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), *ще-не-буття*, *ще-не-думка*, мінімальне буття, сингулярна величина, “тіло без органів” (Ж. Дельоз), зародок праобразу і початок протоформи. Сліди, по яких буде зроблено кроки. Напередодні творення. – “Руки Бога” Родена. – *Вже-не* і *Ще-не*. – Між. – Ледь-ледь. – От-от. – Навшпиньки. – Впівголоса. – Стиха. – Здогад. – Натяк. – ... Простір Іншого – потенційний зазор світу, який живить його, рухає, змінює, перетворює... Еманация має природу Іншого...

У такому сенсі можна вказувати на *анонімність* іншого. Невимовність не має імені чи автора. Як не має автора краплинка роси чи хмарина, чи поцілунок, чи віра... (Мова надто однозначна і прямолінійна). Інший автентично не артикульований. Інший може ховатися за анонімне, не претендуючи на конкретне авторське втілення. І навіть не симулюючи його... Справді, культура до епохи відродження постає, по суті, без імені або з іменем, яке нічого не значить, – так, між іншим... Ім'я може бути буквальною необхідністю й аж ніяк не семіотичним кодом чи особливим символом... Саме в такій органічності й специфічній природності Інший і є найбільш реальним, ще не обтяжений штучними “наростами” культури і мистецтва...

Але Інший може ховатися за *псевдонім*. Нічого, крім назви. Маска. Личина. Фігура. Тінь. Відлуння. Без першооснови і першості. Знак Іншого. Але не Інший?.. (Знову ж таки, можна апелювати до симулятивної концепції Бодрійяра, де знаки є тотальними симулякрами, позбавленими зворотного боку і референтної реальності, з якими б їх можна було б співвіднести. У такому контексті вся сучасна культура постає як симулятивна дійсність. Все симуляція, не існує нічого, крім симуляції).

...У сучасному просторі Інший присутній завдяки віртуальному втручання. Це “плутає карти” у співвідношенні Реального та не-Реального... По той бік Реального? По той бік Іншого? Можна констатувати нездатність і непродуктивність потойбічного і поцейбічного, що завжди поставало вагомим екзистенційним, “майже вічним” рубіконом, по суті, у будь-якій культурі? Така собі “іронічна байдужість” (Бодрійяр), ситуативна безконечна рівновага, баланс, якому нічого збалансовувати чи якого так колись прагнули як гармонії. Всі ці поняття стають “заплюженими”, використаними і нецікавими старожитностями у новітній постсучасності. Віртуальність розстроює будь-які сталі, традиційні причини, обставини, межі і звичні консонанси дійсності, умовно прийнятої за історичну. У такому сенсі Інший завжди “запізно”, “після”, не встигнувши, не дочекавшись, не витримавши, невчасно, не до місця, тоді, коли все вже вирішено або все скінчилося. Інший ще й не починався... “Ретроспективне пророцтво” (Бодрійяр). Маємо видимість іншого, ностальгію по ньому, реквієм за ним, що є більш реальним для соціуму, аніж власне Інший. Допустимим може бути хіба гомеопатична, дуже символічна, позбавлена “справжності” доза отого іншого, від якого часто ні холодно, ні спекотно. Дивовижно, але матеріальні, предметні символи іншого є необхідною даністю культури.

Без присутності Іншого, тим більше Абсолютно Іншого... Тут якраз дуже доречною є концепція “прозорості зла”, транспарентності сучасної культури Ж. Бодрійяра.

На думку багатьох спеціалістів, у XXI столітті прозорість означає кінець приватного – тотальний контроль стає реальністю. Використання телекомунікаційних, комп’ютерних та біотехнологій демонструє, що “прозорість і тотальний контроль стають дедалі можливими і здійсненими вже не на рівні мікрофізики влади (Фуко), а й на рівні мікробіології, на рівні технологічної корекції генетичного коду ДНК” [2, 241]. Здавалося б, дуже різноспрямовані смисли, протиставлення, протилежності. Проте це лише на перший погляд. Інший – нагадування про первинне, про начала начал, про всепотенційність всесвіту, про можливість Усього... Для наперед визначеного світу культури, де всі смисли, значення, смаки розфасовані, вивчені, спродуковані, Інший – катастрофа, розрив, втрата, провал. Бо у такій різновекторній, плюралістичній, політкоректній цивілізації навіть будь-який інший знаходить своє чітко встановлене місце. У численних альтернативних життєвих практиках, ціннісних орієнтаціях, синтетичних неорелігіях, психологічних терапіях, мистецькому багатоманітті тощо.

Важко не вловити іншого у вербально-логічні сіті. Не зафіксувати у філософських розмірковуваннях. Інший – втрата смислу, втрата сенсу його пошуку, абсурдність його присутності, безглуздість охопити його. Бо не там інший. Взагалі, його ніде немає. І не має. Це, можливо, той непомислений безмежний залишок, який дається, дарується як неможливість, як абсолютний надмір, як повна невизначеність. – *ТЕ, ЩО Є. – Так і не інакше. – І чого не може БУТИ. – Чого не БУЛО. – Нізвідки і в нікуди. Абсолютно Інший.* (Пишу і розумію, знаю, що ці слова не вперше і не лише з приводу Іншого, вони так страждають на плагіат і претендують, не претендуючи, на щирість, первинність, іншість...) Інший не відкидає тіні. І не відлунує. Не повторюється. Не уявляється. Не має образу. Не буває. Тільки раз і назавжди. І більше ніколи. Самострата... Тоді світ – інший, всього лиш. Одна із можливостей, дуже бідна і ... дуже багата. Тому що здійснена. Світ, історія, культура, людина – апофатична дійсність (чи апофатична відсутність) Іншого.

Однак іншість може бути такою “несхожою” на *Іншого*. Сьогодні зникають відмінності, відкриваються, винаходяться так звані, “названі” інші. Шукаються зворотні сторони явищ і процесів (майже нонсенси), інтерактивні та інтерсуб’єктивні процедури концептуального “звідництва”, які знаменують “той бік дзеркала”, де “прийшов кінець відмінностям грубим, різким, пов’язаним з расами, божевільям, злиднями, смертю” [1, 243]. Потужна імітація Іншого проявляється у численних спробах психологічних та структурних змінах наукового пізнання, моді, неоміфології, футуристичній фантастиці. Той же Бодрійяр називає такі спекуляції “чорним ринком відмінностей”, який катастрофічно і безупинно вичерпується, змушений поповнювати свої сумнівні запаси за рахунок естетичних, філософських, психоаналітичних тощо резервацій. Тобто Інший необхідний навіть для того, щоб його бажалося позбутися чи досягти... Але не завжди він має бути зрозумілим, звільненим, визнаним, прийнятим, парадигмальним, атрибутивним, оспіваним... Присутність дискурсу Іншого на рівні метадискусій, власне, і знищує його, робить жертвою анти-цензури та анти-купюри. Інше драматично перетворюється в “інших”, “як інших”, втрачаючи свою невиразимість і непізнаваність. Більше того, Інше стає прозорим, “байдужим”, індиферентним, “відсутнім присутністю”, умовним двійником, “інтерфейсною” тінню. Це вже зовсім *інший* Інший...

Дозволю знову зацитувати Бодрійяра: “Комп’ютер не має двійника. Саме тому він не здатний мислити. Тому що здатність до мислення завжди приходиться до нас від Іншого. Тому він, комп’ютер, такий результативний. Комп’ютери... артисти, той різновид розуму, для якого не існує Іншого, і через це вони наділені настільки дивною могутністю... Це потужність абстракції. Машини діють так швидко, тому що відключені від будь-якого Іншого. Вони поєднані системами, схожими величезними пуповинами між розумом і його близнюком” [1, 267].

Метафізика Іншого може змінюватися фізикою конкретного іншого... Часто за цими процесами і феноменами лише гра слів, термінів, понять, концептів з телеологічними призначеннями і місіями... Ймовірно, антипод, антиномія, антонім... Може, *Чужий*, ворожий, небезпечний, непередбачуваний, невідомий, відверто “не мій”, “не наш”. Завжди не осягнений, пізнаваний лише у конфлікті і конфронтації, опозиційна реальність, яку можна, зрештою, освоїти, приручити, вивчити. Але котра неодмінно дивитиметься “у ліс” таким собі “культурним вовком”, “скільки його не годуй, не прикормлюй”. А можливо, це *Відчуженість*, смертоносна, вбивча, заразна, і головне – майже непомітна,

розчинена, невловима серед культурних мегамаркетів та цивілізаційних універсумів (чи універсамів, що, по суті, те ж саме), “звичайна зараза”... Її важко відрізнити від іншості... А це вже тупик...

Інший може бути перевтіленим, “*перевтіленою формою*” (М. Мамардашвілі). Симуляцією, ерзацем, знаком, що не відповідає і не співвідноситься з дійсністю...

Інший може сприйматися як своєрідність, виключність, незворотність, унікальність, неповторність, що ніколи не ставлять за мету чи ідеал прийти до всеєдності, цілісності, універсальності, загальнолюдських цінностей... Ці ідеї у дискурсі Іншого виглядають черговою ілюзією, небезпекою, негативом, який позбавляє сили та енергії... Інший не претендує на всезагальність свого впливу і прояву, влади над світом... Немає потреби усе підводити під один знаменник, нав'язуючи, утискаючи, пригноблюючи... Тому не треба пристосовуватися, пояснювати, насаджувати... Знищити, позбавитися Іншого, який не претендує на блага, неможливо. Витримати і прийняти його фанатизм і безжалісність важко...

Чи існує Інший для усіх? Чи є Інший у первісній людини? Чи може Інший виторгувати собі життя у більшості з допомогою розуміння, адаптації, гри, блефу, обману? Чи як племена з Вогняної землі, екваторіальної Африки, крайньої Півночі, розкольники, дисиденти не прагнуть ні поговорити, ні пізнати, ні асимілюватися, ні вижити будь-якою ціною... Вони зі спокоєм приймають смерть, ніби і не жили, не поступившись своєю іншістю. Вони вимирають... Виключення співпраці, побутового колабораціонізму і випадкового контакту лише підкреслюють їхню фундаментальну стіну незвичності, прозору, але нездоланну і невиліковну... Фатальна ситуація загрожує не-іншим, центризму й універсалізму втратою форми, протилежності, дискусії, негативізму, опору, врешті-решт, що стимулює рух, розвиток, прогрес системи. Містифікація набуває фізичного вигляду, позбавленого звичних ілюзорних утеч. Тобто все постає “до болю”, до неймовірності достовірним, справжнім, сокровенним і відвертим. Або ж, навпаки, видається оманливим, брехливим, без краплі правди, грою. Іншість без не-іншості перестає бути міфологічною величиною з розмитим, непізнаним смислом, демонстративним чи прихованим викликом, замовчуваною сутністю. Тоді немає сенсу шукати *якийсь* (ну хоч якийсь!) *інший* (куди вже далі!) зміст, крім того, що лежить на поверхні. Без внутрішнього і зовнішнього. “Тайна без тайни” (У. Еко). Без натяку. Без символів і знаків. “Просте, як мукання” (В. Маяковський). Як камінь...

Тоді у нашій культурі імітації цінностей, навіть універсальних, статус Іншого набуває, зрештою, такої ж імітаційної природи, як і решта. Можливо, дещо хитається наша безсоромна технологічна і терапевтична віра у високі ідеали мистецтва, науки, культури, цивілізації загалом... Справді, чого воно все варте у перевернутому утопічному світі? Дискурс універсальності, всезагальності, прогресу втрачає свою енергію і продовжує втримуватися лише псевдостратегічним пафосом різноманітних програм, фондів, проєктів тощо. Інший – не-універсальний, він інший. Прагнення підвести під Закон все життя і світ приводить до постійних пошуків Себе, Іншого, Свободи, Бога, Краси, Істини...

...Де власне людина? Чи не забагато її? Може, перебільшено олюднений людський культурний світ? “Людське, надто людське” (Ф. Ніцше). Численні спроби у мистецтві ХХ століття, особливо в авангардних експериментах і пошуках, дегуманізувати культурний простір виявилися поверхневим і сприйнятими виключно зовні, як епатаж, виклик, самовираження, заперечення людяності, втома тощо. (Мабуть, за великим рахунком, усе це теж мало бути). І світ справді втомлений, перевантажений так званним “антропологічним фактором”. “Людина – втома Бога...”

Що є інше людини? Культури? *Антропності*? Процеси дегуманізації, констатовані Х. Ортегою-і-Гасетом, які сьогодні набули хрестоматійного статусу, стосуються дуже вузьких шарів культурного і мистецького творення. У його студіях звучить раціонально-віталістична туга за психологічним складником творчості, емоційним наповнювачем її сприйняття, “людським, надто людським”, повторює вкотре, мотивом світового процесу.

Ренесансна гуманістична спрямованість на людський масштаб виміру дійсності, земної і небесної, довела до абсурду більшість проголошених і втілюваних закликів до свободи, активності, пізнання, творчості, майбутнього. Просвітницький войовничий оптимізм порушив органічний, природний баланс між людиною і світом, не на їх користь. Ніхто не виграв. І не переміг. Здобутки обертаються втратами. Тотальне прагнення присутності виштовхує... Людина втрачає “своє” місце... Врешті-решт, не лише “Бог помер”, а й “Людина померла” (М. Фуко)... Як “жертви надмірної терапевтичної старанності” (Ж. Бодрійяр).

...Інший – аномальний, вірус, бацила, загроза сепсису у стерилізованому, вакуумному, законсервованому існуванні. Як і величезний запас свободи, зрушений у світовому просторі, поруїть тендітний метаболізм західних цінностей, які передусім уособлюють не свободу як таку (невербалізовану, невиразиму інтуїтивну сутність), а як віртуальну узгоджену взаємодію, не як драму, а як “глобальну психологічну драму лібералізму” (Бодрійяр). “Груба” рустична свобода розходиться з так званою свободою комфорту, передбачуваності, прозорості і стабільності. Вигнання критичного, негативного обертається ризиком катастрофи, смертного вироку, прокляттям, злочином, не-прощенням, загибеллю... Так і з Іншим...

Якщо не мати іншого – у досвіді, в уяві, “в умі”, у минулому чи майбутньому, назовні чи всередині – невідворотно назриває конфлікт із самим собою. Відсутність іншого загрожує порушенням чи руйнуванням сутнісного коду людини, паталогічною стерильністю, своєрідною “антисептичною” реальністю тепличної цивілізаційної особистості – штучного ідеалу, якого прагнуть і бояться досягти (і правильно роблять)... Ілюзія інтерактивності, інтерсуб’єктивності, численних (вертикальних і горизонтальних) контактів, комунікативних здійснень, симуляція взаємності та обміну ніби покликані тотально нейтралізувати Іншого, витискати його з культури, ігнорувати. Бодрійяр небезпідставно вважає, що при існуванні засобів масової інформації культура і людина починають потерпати від алергії на самих себе. “Коли тіло стає прозорим для своєї генетичної, біологічної і кібернетичної сутності, воно має алергічну реакцію навіть на власну тінь. Увесь спектр заперечуваних відмінностей воскресає у вигляді саморуйнівного процесу” [1]. У цьому криється “прозорість зла”. Не існує навіть дзеркала, у якому ми можемо відчувати, бачити, впізнавати себе як іншого. *Інший стає прозорим*. Тобто немає ні іншого, ні самого себе... Натомість – порожнеча... Відгомін у пустотній дійсності (якщо її можна такою назвати). Пекло Того самого....

Висновки. Сама цивілізаційна ситуація спонукає необхідність нових ідей. У тому числі йдеться й про альтернативу антропності, яка, будучи прийнята як центр універсуму і світопорядку, є досить небезпечним і паталогічним чинником культури і природи. Отже, криза антропності зумовлює “*альтернативізацію*” картини світу (Хоча світ першопочатково не має уявлюваної людиною ієрархізованої, закономірно пізнаної системи процесів і явищ, не є чітко впорядкованою, знову ж таки, на думку людини, моделлю світоустрою. Але така вже “людська, надто людська” природа). Деантропологізуючі, дефеноменологізуючі тенденції у науковому, ширше у духовному, досвіді набувають закономірного вияву. Бодрійяр, слідуючи своєму радикальному пафосу, пише, що фотографія, наприклад, звітує, яким є світ за нашої відсутності, тому що предмети, як і люди, що їх відринув світ з різних причин, і у них немає потреби “грати” у “щось” чи “когось”, позбавлені психології і самоаналізу. Більше того, філософ вважає, що “та чи інша сцена хоче бути сфотографованою, і ви лише статист у її постановці”. “Суб’єкт – це тільки фактор іронічного явлення речей” [1, 315]. Ось іншість, безперечна “нелюдськість”, про яку ми нічого не знаємо, прихована форма, інтроверт та екстраверт одночасно, котра ніколи не буде розкрита і співвіднесена з нами. Але ми живемо з нею *одним життям*, вона помре разом з нами, її доля така ж, як і наша...

Все одно ці всі сторінки лише “про Інше”... Про... *A propos..... Але Інший в іншому...*

Література

1. Бодрійяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрійяр. – М. : [б. и.], 2004
2. Грицанов А. А. Жан Бодрійяр / А. А. Грицанов, Н. Л. Кацук. – Мн. : Книж. дом, 2008.

Статтю подано до редколегії
03.09.2009 р.